

УДК 811.161.2'373

КОНЦЕПТ 'РЕЗУЛЬТАТ' У СИНТАКСИЧНИХ СТРУКТУРАХ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ ЗНАЧЕННЯМ ДІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Овчиннікова І. І.

У статті представлено аналіз синтаксичних структур з дієслівними предикатами, що позначають дію в українській мові; розкрито основні концептуальні засади реалізації об'єктної синтаксеми із семантикою результативності; виявлено механізми й засоби концептуалізації уявлень про 'результат дії' в різних мовних одиницях.

Ключові слова: концепт, дія, дієслово, предикат, об'єкт, суб'єкт, результат.

В статье представлен анализ синтаксических структур с глагольными предикатами, обозначающими действие в украинском языке; раскрыты базовые концептуальные основы реализации объектной синтаксеми с семантикой результативности; выявлены механизмы и средства концептуализации представлений о 'результате действия' в разных языковых единицах.

Ключевые слова: концепт, действие, глагол, предикат, объект, субъект, результат.

This article analyses syntactic structures with verbal predicates which denote an action in the Ukrainian language. It reveals the basic conceptual framework of realizing object syntaxeme with semantics of efficiency and identifies means of conceptualizing ideas about "the effect of action" in various linguistic units.

Key words: concept, action, verb, predicate, object, subject, result.

Звернення лінгвістичних досліджень до антропоцентричного принципу є важливим етапом переходу не лише від формально-граматичних до концептуально-семантичних пошуків сутності мовних явищ, а й до розгляду мови "передусім відповідно до її ролі для людини, її призначення у життєдіяльності, до її функцій у розвитку людської діяльності та її вдосконаленні. Це означає, що сучасні лінгвістичні дослідження акцентують на розгляді таких категорій, які є ментальним відображенням результатів людської життєдіяльності.

Буття людини організоване її діяльністю. Діяльністю, у свою чергу, є специфічний вид активності людини, спрямований на пізнання і творче перетворення навколишнього світу, включаючи самого себе й умови свого існування. У діяльності людина створює предмети матеріальної і духовної культури, застосовує свої здібності, змінює навколишнє середовище, удосконалює суспільство і його складові тощо. Внутрішня активність, яка спонукає людину до діяльності, має свої особливості й визначена наявністю потреб, мотивів, бажань, на задоволення яких, власне, ця діяльність і спрямована. Одним із основних регуляторних компонентів людської діяльності є її мета – складна й об'ємна концептуальна категорія, базована на усвідомленому передбаченні бажаного результату діяльності, яке зумовлює пошук засобів і шляхів його досягнення [4, с. 371].

Як масивний, фактично всеохопний ментальний категорійний концепт, мета об'єктивується в мові. Лінгвістичні дослідження, присвячені одиницям – репрезентантам цієї універсальної категорії, засвідчують, що мета може бути виражена за допомогою надзвичайно великої кількості мовних засобів – як лексичних, так і морфологічних, синтаксичних, текстових тощо. Їхній добір зумовлений потребами мовця передати значення й "занурити" реципієнта у той зміст, який передбачає пояснення доцільності людської діяльності загалом і дій, виконаних індивідом у тій чи іншій ситуації, зокрема, адже "мета є організаційним началом великого комплексу понять, які стосуються діянь людини і водночас мета спонукає до дії" [2].

Мета є передбаченням у свідомості певного результату, на досягнення якого спрямовані дії людини. Дії, у свою чергу, є свідомою активністю, спрямованою на досягнення усвідомленої мети. До їхньої структури входять сам процес, мета, засіб і результат" [4, с. 163].

Результат дії безпосередньо пов'язаний з категорією причини. У сукупності причина і результат дії відображають одну з форм усезагального зв'язку і взаємодії явищ. Якщо під причиною розуміють явище, дія якого викликає, визначає, змінює, створює чи спричиняє до іншого явища, то викликане, визначене, зумовлене явище і називають результатом. Результат є реальним, конкретним, досягнутим фрагментом, якого вже досяг суб'єкт, наприклад: *Христя засвітила невеличкий каганець і постановила його на комині* (Панас Мирний). З наведеного речення зрозуміло, що об'єкт (*каганець*) зазнав змін унаслідок фізичного впливу суб'єкта (*Христі*), який організував свою діяльність відповідно до певної мети чи запланованого результату. Наявність каузативного компонента у структурах із семантикою дії виступає причиною їхніх формальних трансформацій зі збереженням загального змісту, пор.: *Христя засвітила каганець – Каганець було засвічено Христею*. У таких реченнях завдяки актантним перетворенням суб'єкт дії, який виявляє свідомий вплив, може бути граматично оформлений як додаток, що не змінює каузативного характеру результативності дії.

Ізосемічним способом вираження концепту 'результат' в українській мові є синтаксичні структури з дієслівним предикатом на позначення дії та об'єктом, представленим у ролі актанта-результатива, наприклад: *З ярого воску зліпили ми свічку* (І. Кочерга); *Іван майстрував помацки – стругав ложку* (Ю. Яновський). Дію, репрезентовану в мові дієслівною лексемою, виконує активний суб'єкт (агенс), що наділений свідомістю й вольовим наміром. При цьому безпосередня спрямованість дії на об'єкт виражена в граматичній категорії перехідності дієслова, а сам об'єкт має традиційне визначення прямого (першого, основного) [3, с. 84].

У ролі об'єкта, що позначає результат дії, можуть виступати різні денотати – як істоти, так і неістоти. Проте загалом можна стверджувати, що передусім при дієсловах дії в синтаксичних структурах української мови з агенсом-істотою (особою) вживаними є прямі об'єкти, що позначають неістот. Це, як правило, продукти матеріальної культури людини, результати її фізичної активності, наслідки активного впливу на реальні навколишньої дійсності, наприклад: *Мені мати сорочку пошила з морських парусів. Сестри вишили шовком малюнок хрещатий* (М. Нагнибіда). Ми схильні підтримати висловлену в мовознавчій літературі думку про те, що у випадку, коли прямий об'єкт при дієслівному предикаті дії виражений як істота (особа), він уже не здатний позначати результат, а репрезентує експерієнсера – такого учасника ситуації, на внутрішній або зовнішній стан якого впливають дії суб'єкта [2, с. 165], наприклад: *Грицько подужав і штовхнув Потапа так, що той мало не впав* (М. Старицький); *Обличчя під круглими кубанськими шапками посунули на жінку. Хтось із козаків ударив її й вона впала в мокру землю* (Г. Шкурупій). Актанта-істоту важко назвати результативом ще й тому, що він фактично не може бути продуктом діяльності агенса-особи у безпосередньому розумінні.

Залежно від денотативної сутності розрізняють такі типи об'єктів-результативів, як: а) власне результатив – предмет чи явище дійсності, що виникає внаслідок діяльності суб'єкта-агенса, наприклад: *Вівці аж яму вибили на тій місцині, де був колись горбик* (О. Гончар); б) креатив – об'єкт, створений (побудований) суб'єктом-агенсом, наприклад: *Побудували люди собі курені з каміння, що набрали на руїнах з Іорданського очерету* (Леся Українка); в) елімінатив – предмет чи явище дійсності, що зникає або знищується внаслідок дії активного суб'єкта, наприклад: *– Я замкнув його в своїй кімнаті, – сказав Гаррі. – Реторти всі я знищив* (М. Йогансен) та деякі інші [1, с. 146–147].

Важливо, що в українській мові оформлення концепту 'результат' в ізосемічних синтаксичних структурах визначене семантикою дієслівного предиката – організатора речення. Так, результат як остаточне досягнення мети активного суб'єкта властивий передусім дієсловам, що позначають фізичні й ментальні (інтелектуальні) дії. Натомість для дієслів на позначення руху, переміщення чи мовленнєвих дій об'єкт-результатив нехарактерний, бо така активність не передбачає створення / знищення об'єктів чи зміни їхньої сутності, форми абощо. Це означає, що стосовно дієслів фізичних і ментальних (інтелектуальних) дій об'єкт-результатив може бути кваліфікований як їхня субстанційна сема, закладена в семантиці й актуалізована за необхідних умов у синтаксичних структурах. Поряд із субстанційною семою 'агентивний суб'єкт', притаманною семантичній структурі дієслів дії загалом, сема 'об'єкт-результатив'

татив' формує для дієслів зі значенням фізичних і ментальних (інтелектуальних) дій їхню диференційну ознаку, що дає змогу розглядати їх у межах окремих груп або семантичних класів.

У реченнях української мови з дієслівними предикатами *фізичних дій* агенса наявність об'єкта-результатива передбачають передусім дієслова із значенням:

1) створення об'єкта (продукту матеріальної діяльності), наприклад: *Молодиці вкрили увесь піл і лежанку шишками, **повиробляли паляниці*** (І. Нечуй-Левицький); *Доводилось мені і скарби знаходити: багацько **набудував** я церков і монастирі* (М. Старицький);

2) фізичного впливу на об'єкт (об'єкти) з метою фізичних змін у ньому, наприклад: *Зібрав я все, що тільки заціліло, **зложив** і **склеїв**, арфа невеличка, та в ній нема і скіпки несвятої* (Леся Українка); *Рудько **підбив** чорному око, **розрізає** йому бороду, але удар падав за ударами, він заточувався, спотикався* (О. Ольжич);

3) знищення (руйнації) об'єкта, наприклад: *Збудувала я собі хаточку тиху – вона **розвалила**, кам'яні стіни потрощила-поломила, по всій землі пилом пустила* (М. Стельмах); *Вона **змила** навушник доктора Верходуба, **здула** пудру з виточеного носа, **розбила** пенсне з золотим тонесеньким ланцюжком* (В. Винниченко).

Синтаксичні структури з дієслівними предикатами *ментальних (інтелектуальних) дій* формують лексеми на позначення абстрактного (уявного) створення об'єкта, наприклад: *Дидона **вигадала** грище, Еней **щоб** веселіший був* (І. Котляревський); *Це єра персидська, там немає бога. **її придумав** мусульманський шейх* (Л. Костенко).

Отже, пропонована розвідка дає змогу зробити висновок про те, що концепт 'результат' як когнітивна одиниця української мовної картини світу інтерпретує уявлення носіїв мови про цільову активність людини – суб'єкта діяльності, що має на меті внаслідок причиново-наслідкових дій перетворення й зміну навколишнього світу. Ізосемічним способом вираження концепту 'результат' в українській мові є синтаксичні структури з дієслівним предикатом на позначення дії та об'єктом, представленим у ролі актанта-результатива. При цьому дієслівний предикат позначений як такий, що виражає уявлення про фізичні або ментальні дії суб'єкта-агенса. Суб'єкт-агенса – це істота (особа), наділена активністю, вольовими якостями, свідомістю, яка контролює свої дії та спрямовує їх на досягнення певної мети. Об'єкт-результатив, що виникає / зникає / змінюється внаслідок цих дій позначений як неістота, бо в українській концептуальній картині світу він імплікує уявлення про зміни в неживому світі навколишньої дійсності, матеріальні продукти культури, наслідки побутової життєдіяльності людини.

Література

1. Всеволодова М. В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса : фрагмент прикладной (педагогической) модели языка : учебник / М. В. Всеволодова. – М. : МГУ, 2000. – 502 с.
2. Мустайоки А. Теория функционального синтаксиса : От семантических структур к языковым средствам : монография / Арто Мустайоки. – М. : Языки славянской культуры, 2006. – 512 с.
3. Плющ М. Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення : монографія / М. Я. Плющ. – К. : Вища школа, 1986. – 176 с.
4. Філософський енциклопедичний словник / Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди ; гол. редкол. І. Шинкарук. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.